

PÕHISEADUSLIKU ASSAMBLEE SEITSMETEISTKÜMNES ISTUNG

23. november 1991

Juhataja T. Anton (?)

Tere hommikust, lugupeetud kolleegid! Alustame tänast tööpäeva. Palun teeme kõigepealt kohaloleku kontrolli! Rekord ongi püstitatud, meid on 15. Me leppisime eile kokku nii, et täna on võimalik, kes seda soovib, sõna võtta eelnõu suvaliste paragrahvide probleemide kohta. Seni oleme selleks, et tempot mitte kaotada, püüdnud ennast täpselt häälestada vaid toimkondade esiletoodud põhiküsimustele või apellatsioonidele. Niisiis, lugupeetud kolleegid, kes soovib sõna? Härra Tarand, palun!

A. Tarand

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Meil tuleb välja umbes nii, nagu vanasti oli koolis, et nende eest, kes puudusid, said pahandada need, kes kohal olid. Ma mõtlen sellega seda, et ma näen siin istumas neid, kellele minu juttu oluliselt vaja ei ole, aga aja kokkuhoiu mõttes peab keegi siin aega kasutama.

Meil on ühiskonnas teatud teemad, mis on olnud Eestile väga tähtsad, aga mis parasjagu ei kõida laiemalt ühiskonna tähelepanu. Need teemad on sellised, mis vajavad ilmselt väga pikka seletamist, nii nagu päris professionaalsed poliitikud mõnede asjadega teevadki. Aga meil siin ei ole praegu kellelgi aega pikalt seletada ja veel vähem on teil aega pikalt kuulata. Ma võtsin enesele siiski julguse raisata mõned minutid keskkonnakaitse teemal. See on umbes nagu eesti kirjandus, mis on ka väga tähtis, aga praegu sellest midagi ei räägita, sellele tähelepanu ei pöörata. Konkreetsemalt on see seotud apellatsioonidega § 5 ja § 33 kohta, mis tulevad, kui ma nüüd õigesti mõistsin, järjekorras arutlusele. Kogu seda kaebamist kannab püüe saada põhiseadusesse midagi tähendav keskkonnaparagrahv, aga mul on tunne, et see vajab siiski pisut tausta avamist, mitte ainult paragrahvi konkreetse teksti käsitlemist. Seda enam, et eelmine katse, mida ma üritasin teha, lõppes ebaõnnestunult.

Lugupeetud kolleegid! Nagu olete märganud, oleme siin päris pikalt arutanud selliseid küsimusi, nagu näiteks, kas kodanikel on õigus kodumaad kaitsta, või nädal tagasi arutasime head nalja heites, kuivõrd me vajame asepresidenti. Päris keskne küsimus on meil olnud, kuidas valida riigipead, kas presidenti või riigivanemat. Ma ei ole nende küsimuste peale kulutatud aega hakanud kokku liitma. Muidugi, nagu me kõik teame, kõik sellised nimetatud ja muud küsimused, millest me oleme siin rääkinud, on tähtsad, aga selle kõrval, ma siiski toonitan, võiks teatud tähtsus olla ka keskkonnal, kus me elame. Ma püüdsin selgitada, et meile kõigile on nii armas nõuda riigilt tervet keskkonda. Sisult on see sotsialistlik, meid on õpetatud ainult nõudma. Selle kõrval peaksid olema ka organisatsioonide ja isikute kohustused keskkonna suhtes.

Lauri Vahtre viis asja absurdi, tõlgendades seda nii, et temal või kellelgi teisel keelatakse ära hingamine. Ma usun, et äärmusi armastavale isikule võib see olla väga huvitav, dialoogides viiakse asju absurdi, kuid teiselt poolt viitab see Eestis päris laialt levinud usule, et seadustega on võimalik peaaegu kõike reguleerida. Neid katseid me oleme siin ka väga palju teinud.

Niisiis peegeldus selles Lauri Vahtre hirm, et seadusega reguleeritakse ka hingamist. Mina ei suuda seda uskuda. Hingamine lõpetatakse mitte seaduse, vaid nõõri ja silmusega, aga see on ilmselt surmanuhtluse teema. Keskkonnaparagrahvi mõte oli muus. Nimelt selles, et nii Lauri Vahtrel kui ka teistel isikutel oleks, mida hingata. Ilmselt tekkis üksikisiku kohustamisel hirm, et põhiseaduse järgi tõkestatakse edaspidi äsja saadud isikuvabadusi või organisatsioonide puhul vajalikku majanduslikku kasvu. Selleks on ka teatud põhjust. Kõikjal maailmas on levinud n.-ö. hullude roheliste liikumised, mis tõepoolest nagu üritaksid ühiskonda kiviaega tagasi paisata, aga sellist eesmärki tänapäeva arenenud ühiskonnad ei ole endale seadnud. Samas tunnistatakse, et selline loodust üleekspluateeriv majandus, nagu on praegu väga paljudes arengumaades, on keskkonna hävitamise kaudu nendele samadele maadele ka majanduslikult väga kahjulik.

Ülesanne on niisiis leida optimum majandusliku kasvu ja keskkonna või nendevahelise antagonismi vahel. Selle kohta on maailma kõige levinumas keeles käibel väljend *sustainable development*. Ma üritasin eile leida sobivaid eestikeelseid vasteid sõnale *sustainable* ja tõepoolest, kumma keele rikkus see on, ma ei tea, aga tõlkida võiks seda väga mitmeti: kõlblik, säilitav, alleshoidev või isegi õdus ja ladus. Muidugi on kõige sobivama sõna leidmine keeletarkade ülesanne, aga üldiselt käib see ühenduses sõnadega *world* ja *development*. See on alates ühest ÜRO 1983. aasta resolutsioonist väga populaarne väljend kogu arenenud maailmas. Ma rõhutan, et on ainult üks võimalus ajada asju nii, et organisatsioonid ja üksikisikud tunneksid keskkonna eest vastutust. See põhimõte on omaks võetud arenenud riikides. Võin siin näiteks tuua Norra. Norra kohta tuleb öelda, et see on maailmas üks puhtama keskkonnaga maid, aga ta on siiski väga initsiatiivikas rahvusvaheliste, n.-ö. globaalsete ökoloogiliste asjade lahendamisel ja tema initsiatiivil on valmimas mitmeid riike ja rahvaid kohustavad lepingud. Norra valitsuse hiljutine aruanne parlamendile rõhutab: "Lisaks on väga tähtis, et indiviidid ja organisatsioonid võtaksid endale vastutuse keskkonna eest. Nii Norras kui ka Soomes, võib-olla ka mõnel muul maal valmistatakse praegu ette keskkonnapügalate kirjutamist põhiseadusesse."

Keskkonna mõttes ei ole maailm sama, mis eelmiste Eesti põhiseaduste tegemise ajal, kahjuks ei ole sama ka Eesti ühiskonna seisund. Meie ülesanne peaks olema mitte lasta meie keskkonnal enam märgatavalt halvemaks minna, vaid hoida seda kõlblikuna järgmistele põlvkondadele. Üks vahend selle saavutamiseks on selle märkimine põhiseaduses. Olgu pealegi, et viimases ettepanekus, mis ilmselt täna hiljem veel arutlusele tuleb, on seda tehtud tõepoolest väga mitmel moel. Ma palun assamblee liikmeid suhtuda sellesse küsimusse arusaamise ja hea tahtega, sest

ega meil pole vist teist maad, kuhu kolida. Kõigi muude tähtsate ja väga tähtsate küsimuste kõrval hingame nüüd sügavalt sisse. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Tuletan meelde, et sõnavõtt puldist peaks ammenduma seitsme minutiga. Järgmisena saab sõna härra Sirendi. Palun!

A. Sirendi

Austatud kolleegid! Mul on suurepärane võimalus hoida sedavõrd aega kokku, kuivõrd härra Tarand seda üle kulutas. Mind huvitab ainult § 16, mis kõlab nii, et kedagi ei või tema nõusolekuta allutada meditsiinilistele või teaduslikele katsetele.

Kogu küsimus on sedavõrd keeruline ja jätab lahtiseks inimese allutamise ebaseaduslikele katsetele, mida meil kogu aeg on tehtud. Seda on nimetatud teaduslikuks kommunismiks ja on katsetatud inimesi selle süsteemi järgi elama panna, on katsetatud tervete rahvaste ümberpaigutamist ühte või teise keskkonda. See, kas neid katseid nimetati teaduslikeks või olid need ebaseaduslikud, ei tähenda kaugeltki seda, et konstitutsioonis võiks olla see küsimus nii kitsalt valgustatud. Mulle tundub üldse, et tuleb keelata inimkatsete korraldamine. See puudutab niihästi inimese väärikust, au, tema õigust esindada ennast ametiasutustes ja igal pool mujal, sest mulle tundub, et väga paljudes riikides on selle põhimõtte vastu suurelt eksitud. Sageli on katsetatud seda, kui palju on inimene võimeline taluma alandust, kuivõrd on võimalik talle seaduslik pension maksta välja heategevas korras, vaeste supiköögi või kompensatsioonide kaudu. Need on kõik sotsiaalsed eksperimendid, mida korraldatakse meie inimese kallal, ja niisugused asjad peaksid olema tulevikuühiskonnas keelatud. Edasi. Mis puutub tema nõusolekusse, siis see ei tähenda kaugeltki seda, et süüdimatu isiku kallal võib igasuguseid meditsiinilisi katsetusi korraldada. Ma saan aru, et nõusolek on vajalik, sest sisuliselt on igasugune ravi meditsiiniline katsetus. On olemas muidugi eeskirjad, mille järgi võib seda süsteemi kindlalt korraldada, kuid igal juhul on tegemist katsega, kas on võimalik selle kaudu terveks saada või mitte.

Kokku võttes: mulle tundub, et lihtsam oleks see paragrahv välja jätta kui seda parandada, sest praegusel kujul jätab see liigselt palju aruteluvõimalusi nendele teravmeelsetele isikutele, kes püüaksid õigustada nende inimkatsete jätkumist meie ühiskonnas, mida juba aastakümneid on meie inimeste kallal toime pandud. Tänan!

Juhataja

Härra Kask, palun!

P. Kask

Austatud härra juhataja! Kallid kolleegid! Kõigepealt nendin, et II peatükk, mis puudutab põhiõigusi, on meie põhiseaduse üks kõige nõrgem osa. See on paratamatu, sest meil ei ole seda

kogemust, kuidas põhiseaduses põhiõiguste sätestamine kaitseb ühiskonda ja demokraatiat. Kogu selle probleemi lahendamine lükkub nähtavasti paratamatult tulevikku, sellesse aega, kui me selle kogemuse omandame.

Mul on ettepanek, et järgmise nelja või viie aasta jooksul me lihtsustaksime seda korda, kuidas muudetakse põhiseadust, ja nõrgendaksime nõudeid. See protseduur, mis tuleb põhiseaduse muutmiseks läbi teha, on päris adekvaatselt kirjutas meie viimases peatükis, ent järgneva nelja-viie aasta jooksul ei ole need stabiilse süsteemi reeglid meil kohaldatavad, adekvaatsed. Me näeksime kurja vaeva, kui me neid kohaldaksime. See ei ole üksikprobleem, vaid meil on hulk teisi probleeme, mis seonduvad põhiseaduse kohaldamise küsimustega, ülemineku protsessidega, sest on selge, et kui ühel päeval võetakse põhiseadus sellisel kujul või umbes sellisel kujul, nagu see praegu on, rahvahääletusel vastu, siis ei tähenda see veel, et järgmisel päeval hakkab see kohe täies mahus kehtima. See lihtsalt ei ole võimalik. Seega, varem või hiljem, nähtavasti pärast seda, kui tekst on päris valmis saanud, peame kas meie või ülemnõukogu (mina eelistaksin, et mina ise) välja töötama ka need reeglid, kuidas asja kohaldatakse.

Mul on südamel veel teine küsimus. See puudutab kolmanda toimkonna tööd, see puudutab üldiselt valitsuse, parlamendi ja riigipea vahelisi suhteid. Seda, mis kolmandas toimkonnas on disainitud, neid tasakaalumehhanisme ei pea ma täiuslikuks. Klassikaline parlamentaarsüsteem on niisugune, kus parlament saab valitsusele usaldamatust avaldada, aga sedasama saab ka täidesaatev võim teha parlamendi suhtes – kutsuda esile erakorralisi valimisi. Täidesaatevasse harusse kuulub valitsus ja president. Väga tavaline on, et üheskoos võivad nad erakorralisi valimisi välja kutsuda vähemalt tingimusel, kui on tekkinud parlamendi ja valitsuse konflikt, kui on tekkinud valitsuskriis. Teine väga tavaline parlamentaarsüsteemi element on konstruktiivse usaldamatushääletuse nõue. See, mis kolmandas toimkonnas on tehtud, ongi midagi nende kahe vahepealset, aga samal ajal ei ole kumbagi lõpule viidud ja kokku võttes on sellel asjal puudused, nõrgad küljed. Ühele neist viitas eile ekspert härra Kross. Nimelt sellele, et riigipeale antakse ainult üks kord võimalus kätt proovida, kui valitsust moodustatakse, pärast seda jääb siiski võimalus Riigikogule endale. See nõrgendab riigipea positsiooni ja tema tasakaalustavat rolli selles süsteemis, selles kolmnurgas. See kisub liiga vana, tasakaalustamata parlamentarismi suunas, mis oli Eestis 1920. aastatel.

Teine puudus, mis selles skeemis praegu on, on see, et ei eristata seda esimest valitsuse moodustamist kohe pärast valimisi ja hilisemat olukorda. Esimene tähendab seda, et parlament on äsja valitud. Selles olukorras see nõue, et teatud aja jooksul tuleb moodustada valitsus, annab mõnele erakonnale kätte väga tugevad trumbid, eelkõige neile erakondadele, kes valimistel millegipärast tegid mingi vea ja said vähe kohti. Nemad on huvitatud, et valimised tuleksid kordamisele. Seega blokeerivad nad valitsuse moodustamist nii palju, kui suudavad. Nende

positsioon valitsuses, kui see lõpuks moodustatakse, on parem kui nendel, kes esinesid valimistel hästi. Selle tõttu (sellest oli mul ka ühe eksperdiga juttu, kui ta siin käis) ei peeta võimalikuks või soovitatavaks, et esimesel valitsuse moodustamise protsessil oleks niisugune ajapressing peal.

Tuuakse näiteid ajaloost. Iisraelis on seda esimest valitsust moodustatud 11 kuud. Küllap on valitsuse moodustamise juures, koalitsiooni loomise juures objektiivsed raskused, eriti kui tegemist on mitmeparteisüsteemiga, väga diferentseeritud ühiskonnaga.

Teine juhus on siis, kui valitsus on kukutatud. Tõepoolest, sellises olukorras võib parlamenti sundida kohustuslikult kiiresti valitsust moodustama. Saksamaal, kus see konstruktiivse usaldamatuse nõue disainiti, oli eriti kiire nõudmine koos usaldamatuse avaldusega, oli vaja kohe valida uus peaminister. Selles olukorras, kus asi kaasneb umbusaldusküsimusega, on loomulik, et riigipea roll võib olla ka teisejärguline. Seal võib riigipead n.-õ. kõrvale jätta valitsuse moodustamise protsessist, aga esimesel valitsuse paikapanelkul võiks riigipeal olla tugevam roll küll.

Need on minu mõtted. Ma ei saa neid mõtteid väljendada konkreetsete ettepanekutega, sest see on süsteem, ma peaksin siis kogu uue süsteemi looma ja selle ette panema. Sellise süsteemi loomine on toimkonna ülesanne. On lihtsalt ettepanek kolmandale toimkonnale nende küsimuste üle põhjalikult järele mõelda, kaasata eksperte. Nagu ma juba viitasin, härra Kross oli selles suhtes kriitiline. Küsimus on väga kompleksne ja küllalt oluline. Tänan!

Juhataja

Aitäh! Härra Runnel, palun!

H. Runnel

Austatud kolleegid! Ma jätkan mõneti sealtsamast, kust Peet Kask alustas. Oma kohal istudes ma natuke turtsatasin, kui Peet Kask ütles, et meil ei ole II peatüki sõnastamise jaoks piisavalt kogemusi ja ta loodab neid kogemusi saada alles viie aasta pärast. Ma kasutan juhust, et pöörduda oma põhilise meetodi juurde ja lähtuda kogemusest. Mul on kiusatus küsida siin saalis viibijate käest, kas nad tõstaksid käe püsti ja annaksid märku, kes neist on võinud ankeeti kirjutada oma elukutseks tööline. Ma näen, et üks või kaks või kolm kätt on püsti. Ma toetun siis nende kogemusele samuti.

Minu meelest on ka professor Rebane oma märkustes vihjanud sellele, et siin põhiseaduses ei ole meil selles osas, kus tegeldakse tööga, töoinimesega, asjad korras. Ma saan aru, et intelligentidel või, nagu Lenin ütles, intelligentidele see tõepoolest puudub, aga kas tulevikus seda töoinimeste kogemust üldse tuleb? Ma tahan soovitada kaitsta mitte "isme", vaid inimesi.

"Ismide" kaitsmine on ka sotsialistlikust ühiskonnast pärit nähtus. Töoinimese kaitse võiks seisneda selles, et põhiseadus tähtsustab üldse tööd ja sotsiaalhoolekannet võib-olla selles stiilis, nagu oli meie 1933. aasta põhiseaduses ja on ka mujal. Ma mõtlen, et meil tasub eeskujuks võtta

kas või Iirimaad.

Näiteks § 32 algab minu meelest natuke kummaliselt. Öeldakse, et abivajaja eest hoolitsemise kohustus lasub eeskätt perekonnaliikmeil. Sellises dispositsioonis asja esitamine on minu meelest natuke paha. Me peaksime lülitama kuhugi paragrahvi, kas või sellesesamasse, suurema riigipoolse kohustuse. Ma soovitan mõelda, kas annaks kirjutada põhiseadusesse lause, et riigi kohus on võidelda vaesuse vastu ühiskonnas. Seda on peetud võib-olla natuke naljakaks lauseks, aga ma tsiteerin professor Rebast, kes ütleb ka, et riikliku sotsiaalkindlustuse aspekt on nõrgalt nimetatud.

Kogemuste hulka kuulub ka see, kuidas suhtuda riigimonopolisse ja eramonopolisse. Meil ei ole veel väga selge, kui võimas on erakapital, kui seda ei talitseta. Paragrahv 30 on justkui ammendav: seal öeldakse, et omandiõigus on kindlustatud, selle õiguse kitsendused määratakse seadusega. Aga kas ei oleks õigem juba siin jätkata natuke täpsemalt ja öelda julgelt, et riik peab talitsetama oligarhilise või erakapitali survet üksikule kodanikule piiravate seadustega ja võib-olla panema ka erakapitalile sõnaselgelt kohustuse teha eraldi ühiskonna sotsiaalseks ja kultuuriliseks arendamiseks? Vähemalt minu naha vahel on see kogemus olemas ja pean õigeks sellist lähenemist, et mõningaid asju nii julgelt sõnastada.

Peet Kase mõtetega haakub ka veel mõni teine mõttekäik. See on põhiseaduse läbivaatamise vajadus tulevikus. Mõnedes põhiseadustes on tehtud kohustuseks põhiseadus kümne aasta järel läbi vaadata. Võib-olla tasuks meilgi mõelda sellele või siis (nüüd ma räägin etteruttavalt) minna seda teed, et kirjutada juurde veel XVI peatükk, mis käsitleb põhiseaduse rakendamist ja selle üksikjuhtumeid. Siis mahuks sinna ka näiteks paar olulist aspekti. Sinna võiks kirjutada isegi sellise soovi või käsu, et esimene Riigikogu võiks olla kolmeaastane. Paljud soovitasid seda põhiseadusesse sisse kirjutada, aga nüüd on neli aastat. Erandkorras võiks siis kehtestada XVI peatükis, et esimene Riigikogu oleks kolmeaastane. Samuti võiks sinna kirjutada kohustuse, et esimene põhiseaduse läbivaatamine oleks teise Riigikogu ülesanne. See oleks võib-olla väga töökindel meetod. Tänan tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Härra Adams, palun!

J. Adams

Head kolleegid! Ma olin vahepeal haige. Võib-olla ma räägin seda, mida te eile või juba varem läbi arutasite, siis ma palun kutsuda mind korrale. Minu jutt haakub suurel määral Peet Kase jutuga. Alustan sellest, et meie praeguses kavandatavas põhiseaduses ei ole riigivanem täidesaatva võimu osa. Siin on see kahtlemata peamiselt seadusandliku võimu osa. Selles on erinevus presidentaalsest ja poolpresidentiaalsest süsteemist. Toetan üldiselt Peet Kase märkusi, mis puudutavad valitsuse loomise või moodustamise tähtaegu, samuti riigipea osa laiendamist.

Esialguses projektis oli riigipeal ette nähtud võimalus vähemalt kaks korda seda teha, põhimõtteliselt on see ka probleem. Praegu on jäänud ainult üks võimalus.

Ka mul on eriarvamusi kolmanda toimkonna töö tulemuste kohta. Kõigepealt ühes väga põhimõttelises küsimuses, mille üle võib-olla peakski diskuteerima, sest parandusi sisse viia ei saa. Esialguses projektis oli mõeldud niimoodi, et Riigikogu teeb seadusi ja Riigikogu ei tegele isikute ametisse määramisega, välja arvatud sellised ametikohad, mis on seotud Riigikogu enda tööga. Tähendab, muudele ametikohtadele määramine oli mõeldud riigipea, riigivanema funktsioonina. Kolmas toimkond on üldiselt selle põhimõtte pea peale pööranud. Ta on leidnud, et riigivanem on eelvalikuorgan, kes selekteerib välja kandidaadi ja siis Riigikogu kinnitab selle ametisse. See oleks minu arvates tagasipöördumine, kordan siin Peet Kase arvamust, Eesti Vabariigi esimese põhiseaduse liigse parlamentaarsuse juurde ja vaevalt et see ennast õigustaks. Muidugi tekib selle konstruktsiooniga terve hulk probleeme. Kui kõigi riigi kõrgemate ametnike ametisse kinnitamine on riigivanema ülesanne, siis kuidas toimub eelvalik? Sellisel juhul oleks Riigikogu ainult üks eelvalikuorgan. Meie eelnõus olid esialgu ette nähtud eelvalikuorganitena mitmesugused Riigikogu toimkonnad. Kuna hääletati välja põhimõtte nimetada üksikuid toimkondi põhiseaduses nimepidi, siis läks see probleem muidugi järjest keerulisemaks. Kui praegu paistab olevat aktsepteeritud põhimõtte, et paljud kõrgemad riigiametnikud, kaasa arvatud kohtunikud ja kõrgemad ohvitserid, kinnitab ametisse riigivanem, siis tekib põhimõtteline probleem, kas riigivanemal on õigus keelduda kellegi ametisse kinnitamisest juhul, kui talle antakse kandidatuur ette. Loogiline oleks, et kui me anname riigivanemale suspensiivse vetoõiguse seaduste juures, siis peaks tal olema ka mingisugune vetoõigus isikute ametisse nimetamise puhul. Erandid võiksid olla ministrid, kelle nimetamine oleks peaministri privileeg. Üldse ma tahan teid üles kutsuda, et me teeksime redaktsioonilise paranduse ja lepiksime kokku mõningates terminites. Ma soovitan põhiterminitega kasutada "ametisse kinnitamine" ja "ametist vabastamine". Sõna "nimetamine" on üldiselt mitmetähenduslik ja tekitab segadust. Tullis põhiseaduse muutmise küsimuste juurde, jagan kõiki eespool esitatud kahtlusi. Tähendab, ilmselt on lähiaastatel vajalik põhiseaduses tehtud n.-õ. näpuvigade parandamise lihtsustatud kord. Samal ajal me võime ka ette näha, et just needsamad aastad on tõenäoliselt Eesti demokraatiale kõige raskemad, nii et me peaksime leidma kuldse kesktee. Esialguses eelnõus oli välja pakutud võimalus põhiseaduses näpuvigade parandamiseks väga kõrgelt kvalifitseeritud Riigikogu enamuse otsusega. Praegu on see välja jäetud, praegu võtavad ainult kaks Riigikogu järgnevat koosseisu vastu põhiseaduse parandusi. See on ilmselt äärmiselt pikk aeg. Ma ei oska siin kindlat lahendust välja pakkuda. Igatahes on probleem olemas ja mingisuguse kompromissi me peaksime leidma.

Lõpuks tahan veel peatuda küsimusel meie põhiseaduse jõustumisest, kehtima hakkamisest. Ka

on mul kolmanda toimkonnaga väike kana kitkuda. Veel sel ajal, kui põhiseaduse täiendusettepanekud olid tehtud, sai umbes seitsmesse-kaheksasse lisaparagrahvi esitatud materjal, mis puudutas põhiseaduse jõustumist ja kehtima hakkamist. Ma ei ole siiani saanud kolmandalt toimkonnalt vastust selle kohta, kas toimikond vaatas selle asja läbi või ei. Võib-olla see vastus laekus eile, ma ei ole neid pabereid veel jõudnud läbi vaadata, igatahes nädalavahetuse lõpuks seda veel ei olnud. Kuid ma tahan teile seda materjali tutvustada, osa on nagunii sellega tuttav. Ettepanek seisneb selles, et me kirjutaksime praegu põhiseadusele veel juurde kas terve peatüki või viimasesse peatükki lisaparagrahvid, mille mõte oleks lühidalt järgmine: põhiseadus jõustub tervikuna otsekohe pärast tema vastuvõtmist rahvahääletusel, kuid tema üksikute osade ja üksikute paragrahvide kehtima hakkamine on kindlas ajalises järjestuses, mitte kõik ei hakka kehtima korraga. Nimelt oleks meil võimalik välja tuua nende paragrahvide loetelu, mis peavad hakkama kehtima otsekohe põhiseaduse jõustumise päevast. Sinna võiksid näiteks kuuluda põhiliselt üldosa paragrahvid, kodanike õiguste ja kohustuste paragrahvid ning Riigikogu valimist käsitlevad paragrahvid.

Järgmine loogiline osa oleks, et hakkaksid kehtima need paragrahvid, mis käsitlevad Riigikogu tööd. Tähendab, sellest momendist peale, kui Riigikogu valimised on toimunud, alustab Riigikogu oma tööd. Mispärast see niimoodi on? Põhjus on selles, et kui me seda korda ei sätesta, siis peame tunnustama, et vahepeal on mõnel teisel kogul Riigikogu ülesanded ja kohustused. Ma arvan, et see ei ole poliitiliselt otstarbekas. Samamoodi sellest päevast, kui Riigikogu on kokku tulnud, peaksid jõustuma riigivanema valimist käsitlevad paragrahvid ja otsekohe käivituma ka riigivanema valimise protseduur.

Kolmas osa, mis käsitleb riigivanema ülesandeid, peakski hakkama kehtima sellest momendist peale, kui riigivanem on andnud ametivande või, tähendab, ta on asunud oma ülesannete täitmisele. Siin võib nüüd muidugi mõelda, kas me jõustame valitsuse ülesandeid ja õigusi käsitlevad paragrahvid sellest momendist, kui valitsus on ametisse astunud. Arvatavasti tuleks mõnede paragrahvide jõustumise või isegi tervete peatükkide jõustumise täpne tähtaeg ja kord jätta juba valitud Riigikogu ülesandeks. Ma mõtlen siin põhiliselt niisuguseid paragrahve, mis nõuavad enda rakendamiseks mingisuguseid ümberkorraldusi ühiskonnas, eriti kohtutega seotud paragrahve, mille kehtima hakkamiseks on vaja teha konkreetseid eeltöid.

Miks ma sellest asjast siin praegu räägin? Mul on tunne, et meie Põhiseadusliku Assambleena oleme siin natukene rohkem, kui tahtis tunnustada see ülemnõukogu otsus, mille järgi me oleme (nagu siin Tõnu Anton on korduvalt väljendanud) ainult ülemnõukogu tööorgan. Ma arvan, et me ei ole ainult seda. Ma arvan, et sisuliselt me oleme kujunenud selliseks koguks, kus tehakse konstruktiivseid poliitilisi kompromisse, et minna üle põhiseaduslikule riigikorrale. Loomulikult, iga siin sündinud konstruktiivne idee satub kõigi Eesti poliitiliste jõudude tähelepanu alla. Nad

uurivad seda ja annavad selle kohta oma seisukoha, kuid mul on tunne, et on väga suur tõenäosus, et konstruktiivset ideed, mida meie kogu siin aktsepteerib, aktsepteerivad kompromissina kõik Eesti poliitilised jõud ja arvatavasti on see ka see, mida Eesti kodanikkond meilt ootab. See tähendab mitte ainult põhiseaduse teksti kui sellist, vaid ka põhiseadusele sujuva ülemineku teed. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Paraku olen sunnitud veel kord kolleege paluma, et teie sõnavõtt ammenduks seitsme minutiga. Härra Raig, palun!

I. Raig

Austatud juhataja! Austatud kolleegid! Mind ajendas kõnepulti tulema § 33. Ma toetan täiesti härra Andres Tarandi väljaõeldud mõtteid. Tahan omalt poolt seoses selle paragrahviiga veel mõned mõtted lisada ja siis teha mõned üldisemat laadi ettepanekud.

Alustan hoopiski §-st 34, kus on kirjas, et Eesti kodaniku kohus on olla ustav Eesti riigile ja tema põhiseaduslikule korrale ning kaitsta Eesti iseseisvust. Loomulikult, Eesti iseseisvus, Eesti riigi allesjäämine on meie keskne küsimus, kuid ma võin küsida, mis kasu on olla ustav, kui meie elukeskkonna ja riigi püsimise küsimuse võib otsustada hoopis meie keskkonna seisund. Kui see läheb niivõrd halvaks, et me peame siit lahkuma, ei ole ka sellel ustavuse printsiibil enam mingisugust tähtsust. Seepärast on mul ettepanek sõnastada § 33 selliselt, et mitte Eesti riik kaitseb loodust, vaid Eesti riigi ja tema kodanike kohus on kaitsta loodust, ja lisada juurde sellesse lõiku, et kõigil on õigus tervise kaitsele ning tervislikule töö- ja elukeskkonnale, samuti hüvitisele kahju eest, mida on tekitatud nende tervisele ja varale. Nii et ma arvan, et me peaksime redaktsioonitoimkonna ja härra Tarandiga veel mõtlema § 33 uue sõnastuse üle, sest praegu see ei haaku §-ga 34 või, õigemini, need on pea peale pööratud.

Nüüd üldisemad märkused. Veel tuleks sellesse II peatükki kindlasti sisse panna mõte, mis on kooskõlas rahvusvaheliste kokkulepetega, et eristatakse kodanike õigusi. Moodsad Euroopa konstitutsioonid sisaldavad kõiki neid eristusi ja ka meie peaksime püüdma oma konstitutsiooni moderniseerida. Kuid mul puudub konkreetne ettepanek, see jääks vastavale töötoimkonnale. Samuti ma leian, et me oleme väga vähe teinud tööd peatükiga, mis käsitleb välislepinguid. Ka välislepingute peatükis peaks olema viide rahvusvahelistele lepetele, minupärast kas või ÜRO lepetele ja ÜRO töökorraldusele, et me järgime ÜRO vastavaid sätteid. Kuidas seda peab tegema, seda peaks ilmselt kooskõlastama välisministeeriumi ja härra Meriga, kes on antud küsimustes võib-olla kõige kompetentsem. Kahjuks seda praegu siin ei ole.

Veel üks või kaks ettepanekut üldise töökorralduse kohta. Kui meie põhiseaduse projekt läheb üldrahvalikule arutusele, siis me peaksime kindlasti enne väljakuulutamist moodustama vastava töögrupi, töötoimkonna, kes peaks ette valmistama selle üldrahvaliku arutluse käigu. Me

peaksime saatma oma inimesi kõikidesse maakondadesse rahvaga kohtuma, sest väga ebasoovitav oleks praegu sellise ebaterve õhkkonna kujunemine. Me peaksime jätkama sedasama joont, mille kohta me ise andsime allkirja, et siin Põhiseaduslikus Assamblees töötades me püüame unustada ja jätta kõrvale päevapoliitika. Et ka üldrahvalik arutelu ei kujuneks selliseks päevapoliitiliseks kemplemiseks, teen ma ettepaneku moodustada selline komisjon, kes valmistab ette üldrahvaliku arutelu, valmistab ette need inimesed, kes lähevad rahvaga kohtuma, ning ühtlasi analüüsib üldrahvaliku arutelu käiku, fikseerib kõik parandusettepanekud, et redaktsioonitoimkond saaks teha konkreetset tööd. Ma arvan, et redaktsioonitoimkond ei peaks sekkuma sellesse üldrahvalikku arutellu, tema võtab vastu ainult need parandusettepanekud, mis üldrahvalikult arutelult tulevad.

Ma toetan härra Adamsi seisukohta, et praegu on aeg alustada ka konstitutsiooni rakendusotsuse ettevalmistamist. Millise loogika järgi see tuleb? Ma arvan, et see tekitaks jälle täiendavaid pingeid, kui sellega peaks hakkama tegelema ülemnõukogu. Ma arvan, et kui üldrahvalik arutelu on läbi, siis peab Põhiseaduslik Assamblee hakkama arutama vastavat otsuse projekti, kuidas põhiseadus rakendub. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Härra Salum, palun!

V. Salum

Austatud kolleegid! Kogu meie Põhiseadusliku Assamblee töö kasvas välja probleemist, et kehtib küll 1938. aasta põhiseadus, aga see ei ole rakendatav. Meie ülesanne oli mitte välja töötada uut põhiseadust, vaid muuta seda nii, et see oleks meie oludes rakendatav. Toetan täiesti Jüri Adamsi ettepanekut, et see põhiseaduse rakendamise ja muutmise probleem peab põhiseaduses sees olema. Täiesti mõeldav on see liita XV peatükiga, mis räägib põhiseaduse muutmisest. Kui vaadelda alternatiivseid eelnõusid, siis Lepsi eelnõusse on see sisse võetud. Lepsi eelnõu § 67 ütleb: "Riigikogu valib oma esimesel istungil Riigikogu esimehe ja teised juhatuse liikmed. Kuni Riigikogu esimehe valimiseni juhatab istungit Põhiseadusliku Assamblee esimees." Nii et tema on veel kaugemale läinud ja võtnud selle põhiseaduse rakendamise ka põhiseadusesse sisse ja leidnud Põhiseadusliku Assamblee esimehele kindla koha. Just see üleminek ühelt põhiseaduselt teisele on konstitutsiooni lahutamatu osa. Seda mõtet peaksime põhjalikult kaaluma ja kindlasti põhiseaduse rakendamise korra lülitama kas XV või XVI peatükki. Lepsi eelnõus on veel üks väga hea täiendav mõte: Eesti oleks tuumarelvavaba. Ka see mõte peaks põhiseaduses sees olema. Täna!

Juhataja

Aitäh! Härra Tarto!

E. Tarto

Tere hommikust, lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma tahan kõigepealt toetada kahte eelkõnelejat, nimelt härrasid, kes toetavad keskkonnakaitseprobleemide sissevõtmist. Mul on üks niisugune konstruktiivne ettepanek alustada selle keskkonnakaitsega ja assamblee liikme Enn Tarto tervise kaitsega meie saalist. Nimelt, kui uks on taga lahti, siis on pidev tuuletõmbus, sellepärast ma palun, et juhatus või keegi tehnilistest töötajatest avaks külguksed, koormus langeks, sest ma lihtsalt ei suuda ust kogu aeg sulgeda. Härra Leissoni ettepanekuga kohad vahetada ma ka nõus ei ole, sest mul ei ole üldse kombeks kohta vahetada. Aitäh!

Teiseks. Ma toetan härra Adamsi ja härra Salumi mõtet, et me peaksime käsitlema ka põhiseaduse rakendamist. Olen sellega päri.

Kolmas põhjus, miks ma tahtsin sõna võtta, on §-d 34 ja 49. Meie toimkond tegi apellatsiooni, mis on antud ka redaktsioonitoimkonna juhatusele. See apellatsioon on järgmine: § 34 lõikesse 2 lisada, et Eesti Vabariigi iseseisvuse kaitsmine ja põhiseadusliku riigikorra vägivaldsele muutmisele omaalgatuslik vastuhakkamine on iga Eesti kodaniku põhiseaduslik õigus. Juhul kui see vastu võetakse, siis jääks ära § 49, mille sisu praeguses eelnõus on, et põhiseadusliku riigikorra vägivaldsele muutmisele omaalgatuslik vastuhakkamine on rahva põhiseaduslik õigus. Rahva põhiseadusliku õigusena on seda väga raske realiseerida, sest me teame, et kui maa on näiteks okupeeritud, siis on väga raske teostada rahva tahet. Tähendab, minevikus olid need, kes küüditasid, üks osa rahvast ja need, keda küüditati, olid samuti osa rahvast. Aga juhul kui meie toimkonna ettepanek võetakse vastu, siis oleks loomulik, et § 49 jääb ära, sest tõesti, kuidas on seda võimalik realiseerida? Aitäh!

Juhataja

Täna, härra Tarto! Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud assamblee liikmed! Ma tahan puudutada kahte küsimust. Esimene probleem on käsitletav väga lühidalt. Ma leian samuti, et on vaja võtta vastu ka põhiseaduse rakendamise otsus ja reglementeerida see, kuidas põhiseadus jõustub.

Teine probleem on keskkonnaprobleem. Me arutasime § 33 ja § 5, kus keskkonda käsitletakse päris põhjalikult. Põhiprobleem, milleni me jõudsime, on see, et kuidagi tuleks põhiseaduses sätestada selline mehhanism, et karistatakse mitte ainult nende tagajärgede eest, mida tekitatakse loodusele (need momendid on jooksnud läbi, et kahju hüvitatakse), vaid karistatav peab olema iga tegu, mis looduse vastu tehakse, olenemata sellest, kas see tõi endaga kaasa kahju või ei toonud. Tähendab, juba tegu iseenesest on meie riigis karistatav, täpselt nii nagu purjus peaga autojuhtimine, kuigi sellega ei pruugi alati kaasneda avariid või kahju tekitamist. Me jõudsime sellisele järeldusele ja esitasime ka apellatsiooni, et § 33 võiks sõnastada nii, et igal inimesel on õigus tervise kaitsele ning tervislikule töö- ja elukeskkonnale. Sellega oleksid siis tagatud n.-õ.

inimese õigused. Teine lause, teine lõige: loodust ja elukeskkonda kaitsvate seaduste rikkumine on karistatav. Siit nüüd tuleks tegelikult juba välja see moment, et karistatav on mitte ainult see, kui tekitatakse kahju, vaid ka seaduste rikkumine. Muidugi, ma juba kuulen vastuväiteid, et seaduste rikkumine on alati karistatav, aga lähtudes meie praegusest praktikast, me rohkem võitleme tagajärgedega, kui et tegelikult garanteerime seaduste täitmise. Üks variant oleks, et võiks olla seesama lõige: loodust ja elukeskkonda rikkuv tegu on karistatav. Ma lihtsalt pakun mõtlemiseks neid lauseid välja. Kolmas lõige sellesamas §-s 33: "Igal isikul ja organisatsioonil on kohustus hüvitada elu- ja looduskeskkonnale tekitatud kahju." Isiku all saab siin mõelda nii üksikisikut kui ka juriidilist isikut ja organisatsiooni all kõige ülejäänu hulgas ka riiki (riiki kui organisatsiooni). Need põhilised momendid peaksid olema küllalt lühidalt ja mõistetavalt selles paragrahvis toodud.

Veel üks moment. Paragrahvis 34 on öeldud, et Eesti kodaniku kohus on olla ustav Eesti riigile, tema põhiseaduslikule korrale ja kaitsta Eesti iseseisvust. Võiks kaaluda võimalust, et siia lõppu lisada sõnad "ning hoida ja kaitsta Eesti loodust". Võib-olla tuleks põhiseadusega panna Eesti Vabariigi kodanikele ka see kohustus. Ma tänan tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Kas meil on võimalik kokku leppida nii, et viimasena saab kõnelda puldist proua Endre ja viimasena saab sõna kohalt härra Sirendi? Palun, kas sellise lahendi vastu on proteste? Ei ole. Kõneks saavad sõna veel härra Korrovits ja proua Endre ning sõna kohalt saavad härrad Sovetnikov, Runnel ja Sirendi. Härra Korrovits, teil on sõna. Palun!

V. Korrovits

Lugupeetud juhataja! Head kolleegid! Eelmistes sõnavõttudes räägiti nii põhiseaduse rakendamise otstarbekusest kui ka looduskeskkonna kohta käiva sätte sissetoomisest. Need on minu meelest mõlemad õiged ettepanekud ja ma ei hakka nende sissetoomise tarvidust enam põhjendama, vaid räägin hoopis niisugusest küsimusest nagu põhiseaduse arutelu. Nimelt on see täiesti omaette etapp, mis peab järgnema meie assamblee tööle. Enne kui selle peale välja minna, peaks meie ühiskond mõtlema, mida ta teeb. Meie kogemused rahvaarutelude suhtes on olnud muidugi negatiivsed seoses Nõukogude konstitutsiooni, partei programmi ja võib-olla veel millegagi, mis ei tule hetkel meelde. Praegu tõesti ei pruugi rahvaarutelu tulemus olla negatiivne selles mõttes, et selle rahvaarutelu käigus väljatulnud mõtteid ja ettepanekuid tõsiselt ei arvestata, nagu oli vanasti. Aga ometi on siin omad ohud. Nimelt, täiesti selge on see, et kui rahvaarutelu on läbi, siis peab assamblee uuele ringile minema ja põhiseadusest veel kord üle käima. Seda võiks siis tinglikult nimetada neljandaks lugemiseks, sest teisiti pole üldse mõeldav mingeid rahvaarutelu tulemusi põhiseaduses arvestada. Mingil juhul ei ole selleks pädevad eraldi ülemnõukogu ja Eesti Kongress (kusjuures ülemnõukogu poolt on tulnud tõesti niisuguseid hääli,

et tema nagu võiks seda olla). Seda muidugi mingil juhul lubada ei saa.

Me oleme oma töös kokku leppinud ja oleme püüdnud ka sellest kinni pidada, et päevapoliitikat põhiseadusesse sisse ei too või kui seda sinna sisse tuuakse, siis katsume, et seda oleks minimaalselt. See rahvaarutelu aga ongi just päevapoliitika sissetoomine põhiseadusesse. Just see on halb, et väga tegusalt saavad toimida need propagandavahendid, mis praegu kahjuks on riigi kontrolli all. Ma mõtlen nii Kadriorgu kui ka Toompead. Näiteks võtab meie ühiskonnas praegu maad tugeva presidendivõimu sissetoomise tendents (on selge, kust see tuleb – Kadriorust). Niisugused asjad võivad rahvaarutelul põhjendamatult võimenduda ja mitte mingisugust konstruktiivsust see nähtavasti kaasa ei too. Nii et arvestades niisuguseid momente, peaksime oma töö lõpus mingil kujul vastu võtma otsuse, mis saab meie väljatöötatud eelnõust edaspidi. Minu ettepanek on see otsus formuleerida nii, et põhiseaduse eelnõu läheb rahvahääletusele ja rahvas ütleb selle kohta kas ei või jaa. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Aitäh! Proua Endre, palun!

S. Endre

Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Tahan jagada teiega kolme muret, mis mul on tekkinud siin Põhiseaduslikus Assamblees töötamise ajal. Tahan seda teha küllaltki avameelselt, kuna pean Põhiseaduslikku Assambleed üheks tõsisemaks ja tõisemaks koguks tänases Eestis. Kui te lubate, siis ma peatun kolmel punktil.

Meil on jäänud korraldada ja läbi arutada kolmanda lugemise käigus meie poolt rahvaarutelule esitatav põhiseaduse projekt. Meil on veel võimalik muuta aktsente ühe või teise vaidlusaluse probleemi puhul, mõtelda, võtta arvesse meie erimeelsusi ning teha kõige parem ja täiuslikum kogum. Nüüd, kui te lubate, siis ma ütlen, milline on minu arvates tänaseks päevaks väljatöötatud põhiseaduse projekti põhiline häda. See sai mulle eriti selgeks eile, kui me peale lõunat töötasime oma toimkonnas, teises toimkonnas. Nimelt on küsimus selles, et me ei ole põhiseaduses mitte alati silmas pidanud, et riigis on olemas kodanikud, riigis on olemas elanikud – kõik inimesed, kes hetkel siin elavad ja töötavad. Minu meelest peab põhiseadus sätestama kodaniku põhiõigused, kohustused ja vabadused ning nende baasil või neile toetudes kõik inimõigused neile inimestele, kes siin elavad ja töötavad. See ei ole meil alati selgesti sätestatud ja enesekriitika korras lubage mul öelda, et see ei ole selgesti sätestatud ka II peatükis. Ma toon siin ainult kaks näidet.

Eile oli meie toimkonnas vaidlus või õieti arutelu (mis on lõpuks üks ja seesama) § 21 üle, mis pärast redaktsioonitoimkonnast saabumist ei sätestanud, et erakondadesse on õigus koonduda ainult kodanikel. See probleem või see teema, mis puudutab poliitilistesse erakondadesse kuulumist, on demokraatlikes lääneriikides ju iseenesest selge. Aga meie peame selle üle

vaidlema, ehkki minule on viimasel ajal jäänud niisugune mulje, et me tihti kirjutame avalikult ja ütleme, et kuna me veel ei ole demokraatlikus riigis, siis me peame järgima ikkagi vähe arenenud maa printsiipe. See tuli eriti välja. Rohkem ma päevapoliitikasse ei suundu, kui et ülemnõukogu presiidiumis kinnitati isikutunnistuste nn vahelehed. Paragrahv 26 on teine paragrahv selles peatükis, mille pärast me pikalt vaidlesime. Õnneks sisenes meie toimkonnaruumi härra Leisson, kes tegi selgeks, et õigus kultuuriautonomiale on mitte vähemusrahvustel, vaid vähemusrahvustesse kuuluvatel kodanikel.

Need kaks punkti peaksid näitama, et ei ole ikka päris selge, kelle ja missugused õigused peavad olema põhiseaduses eeskätt esile toodud. Teatavasti juhtisid sellele tähelepanu ka Euroopa Nõukogu eksperdid, kes ütlesid, et liiga vähe on meie põhiseaduses räägitud kodanikuõigustest ja kodaniku kaitsmisest, liiga palju riigi volist kodaniku üle ja liiga vähe kodaniku ja kodaniku vahelisest suhtest. Aga neid aspekte on kõiki võimalik veel lihvida.

Nüüd minu teisest probleemist, millest ma tahan rääkida ja millest on siit kõnepuldist ka kõneldud. Enne kui me paneme põhiseaduse rahvaarutelule, on minu meelest kindlasti tarvis mõelda, kuidas põhiseadust ikkagi rakendatakse. Eriti pean ma seda vajalikuks sellepärast (ma olen seda siit ka varem öelnud), et meie ühiskonnas on liiga palju infomüra, ajakirjanduses on liiga palju emotsioone ja liiga vähe puhast fakti. Inimene ja rahvas ei suuda orienteeruda selles infomüras. Kui me ei sätesta siinsamas, selles kogus põhiseaduse kehtima hakkamist, jõustumist ja rakendamist sisuliselt (Jüri Adamsi ettepanek 1. novembrist), siis me asetame jällegi kodaniku raskuste ette. Ta ei orienteeru, mismoodi põhiseadus hiljem rakendub ja mida temalt õieti oodatakse. Nii et ma kutsun üles, et meie, see tõine ja asjalik kogu, katsuks täita ka teist funktsiooni, mis õieti ei ole küll meie ülesanne, aga me võime seda teha. Me väldiksime infomüra ja püüaksime tuua Eesti ühiskonda võimalikult rohkem selgust.

Pidin teile rääkima ka oma kolmandast murest, aga sellest ma jätan siiski kõnelemata. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Täna! Härra Sovetnikov, palun!

S. Sovetnikov

Austatud eesistuja! Lugupeetud kolleegid! Ütlen lühidalt oma arvamuse ja ettepaneku teile mõtlemiseks. Te võite minuga nõustuda või mitte. Minu arvates ei ole vaja karta, et meie põhiseaduse lõppteksti, mille me esitame ülemnõukogule ja tema siis rahvaarutlusele, jäävad mõned alternatiivparagrahvid. Näiteks niisuguses paragrahvis, mida me mitu korda hääletasime. Paragrahvis 54 on öeldud, et riigivanema valib valimiskogu jne, alternatiivina võiks olla, et valib rahvas. Ajalehtedes paljud lugejad kirjutavad, et Põhiseaduslik Assamblee ei usalda rahvale oma riigivanema ja presidendi valimist. Las ikka rahvas ütleb lõpparvamuse. Me peame näitama, et

meil siin assamblees oli ka tõsine arutamine, näiteks riigivanema või presidendi nimetuse teemal. Las ikka rahvas ütleb ja anname talle võimaluse. Mina ei ole nõus selle §-ga 54, et me valime nii. Me peame võib-olla rahvale näitama. See on minu arvamus. Tänan väga!

Juhataja

Suur tänu! Härra Runnel, palun!

H. Runnel

Kallid kolleegid! See jutt, mida ma tahan rääkida, väärinuks seitset minutit puldist, aga mu jalad löid nii nõrgaks, et ma pean istuma. Me oleme põhiseaduse vaakumi tingimustes ja need jutud sellest, et meie valmiv projekt pannakse veel rahvahääletusele, rahvaarutelule, on minu jaoks nii nõukogulik mõte, et ma tahaksin, et sellest mõttest loobutaks. See on ebaökoonoomne. Teised riigid paluvad kiiresti täisvolitusi presidendile ja uuele juhtkonnale. Sellega me venitaksime aega, sest teatavasti rahvas ju võtab arutelust osa ja me peaksime jälgima kõiki neid asju, mis lehes on kirjutatud. See kogu, mis siin koos on, ei liida oma mõtteid kokku tarkuse suunas, vaid see dokument, projekt, mis siit väljub, näitab seda rumaluse taset, millest allapoole see kogu ei lasku. Kui aktiivselt liituvad veel rahvahulgad, siis rumaluse tase langeb veelgi ja meil ei ole mingisugust võitu. Põhiseaduse projekti hääletamisele panekul võiks rahvale anda veel eraldi hääletamiseks üksikud peatükid, üksikud paragrahvid, näiteks seesama presidendi valimise kord. Kui meil on siin sees jäik seisukoht, mis rahvale ei meeldi, siis kukutatakse terve põhiseadus läbi ja me kaotame jälle ajas. Mul ei ole ajast kahju, aga selle ebamäärase vaakumi ajal kindlustab oma võimu selline kildkond, kes praegu hangeldab maha rahva kõiksugu rikkused. Selle pidurdamiseks on vaja kohutavat kiirust. Tänan tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Härra Sirendi!

A. Sirendi

Austatud kolleegid! Jätkates härra Runneli mõtet, tahan väljendada ka oma muret, just nimelt § 5 praeguse sõnastuse kohta. Sellest võib välja lugeda, et loodusvarad ongi kogu Eesti rahvuslik rikkus. Ma arvan, et rahvuslik vaimuvara võiks olla käsitletud just samas paragrahvis ressursside tähenduse sissetoomisel. Meie usk, moraal, ajalugu, haritus, töötahe, vaimne ja füüsiline tervis, anded ja kõik muu taoline ei ole vähem tähtis kui loodusvarad. Sellest saabki alguse suhtumine loodusesse. Me oleme oma rahvusliku taassünni protsessi ju põhiseadusest peaaegu välja lülitanud. Meie jaoks on Vabadussõda peaaegu võrdväärse tähendusega, nagu oli leedulastele Grunwaldi lahing. Sellepärast pakun mõtlemiseks järgmise sõnastuse: "Looduslikud, majanduslikud, sotsiaalsed, vaimsed ja fundamentaalsed ressursid moodustavad Eesti rahvusliku rikkuse. Seadus tagab ressursside kaitse ja loodusvarade säästliku kasutamise." Ma tahaks lisada veel seda, et fundamentaalsete ressursside aega ja ruumi sissetoomine ei võiks siin tekitada

mingisugust kahtlust. Tahan öelda vaid seda, et see isiksuslik, sotsiaalne, füüsiline ja muu selline on erakordse tähtsusega ressurss, mida tuleb hoida täpselt samamoodi nagu loodust. Seda aega, just nimelt õiget aega ei või lasta mööda ei siin ega kuskil mujal. Sellest rääkis põhjalikult ka härra Runnel. Tänan!

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Loomulikult on kõige õigem tee tagada üksikisiku tulumaksuseaduse vastuvõtmine sel teel, et anda kõigepealt rahvale otsustada, kas ta tahab üksikisiku tulumaksu maksta või mitte. Aga enne kui me need vajalikud ja õiged otsused teeme, härra Leisson, te soovite vist veel sõna. Me küll lõpetasime sõnavõttud, aga ilmselt on midagi tähtsat. Palun!

E. Leisson

Kõrgesti austatud härra eesistuja! Kallid kolleegid! Muidugi ei ole see lihtsalt huligaanitsemine, et peale seda, kui kõrge kogu otsustas lõpetada sõnavõttud, süüitas Leisson tablool oma nimetähed. Aga just nimelt sellest ma tahangi alustada ja küsimusest, milleks üldse on tarvis konstitutsiooni. Enne seda küsis kolleeg Tarto, kes teda kaitseb. Mina pakkusin talle kaitset, aga see kaitsevariant talle ei sobi. Kes kaitseb kodanikku riigi vägivaldapaaradi eest? See on see idee, mis peaks kajastuma põhiseaduses. Kes kaitseb nõrgemat, kes kaitseb kohalikku omavalitsust keskvõimu eest? Aga see suur ja, ma ütlesin isegi, üllas töö, mida meie praegu siin teiega teeme, väärrib kangelasepose nime enam kui põhiseaduse nime: kirjutada sinna sisse ressursid ja kirjutada see ja teine ja kolmas. Ma tegin ökonomistina ühe väikese arvestuse ja tuleb välja niisugune paradoks. 1937/38. aasta põhiseadusest on meil jõustunud juba esimesed kuus paragrahvi ülemnõukogu otsusega 8. maist 1990. Tõepoolest, me peaksime ümber orienteeruma ja hakkama kirjutama Eesti Vabariigi kõikide seaduste põhjalikku kogu. Võib-olla see oleks tõesti meile jõukohane. Aga küsimus, millest ma tahtsin siiski rääkida, on see, et riigi funktsioneerimiseks tarviliku aparadi sees peab sündima veel terve konstitutsiooni kaitseaparatuur. Nii kummaline kui see ka ei ole, vähemaga kui kolmemiljonilise kodanikkonnaga Eesti Vabariigiga me selle ülesande täitmisega toime ei tule. Rahvast ei jätku. Peale selle on vaja ka põldu künda, kotte tassida, tehases töötada. See on minu meelest küsimus, mille üle tasub igat paragrahvi põhiseadusesse sisse kandes järele mõelda. Ma tänan!

Juhataja

Suur tänu, härra Leisson! Lugupeetud kolleegid! Me teeme nüüd 20-minutilise vaheaja ja pärast seda palun kõnetooli proua Hänni. Me hakkame läbi hääletama redaktsioonitoimkonna väljatoodud alternatiive. 20 minutit vaheajaga. Me kohtume taas kell 11.40.

[...]